

УДК 94(477-25)''1917/1918'':321.324

Вікторія Шабранська,
Київський університет імені Бориса Грінченка
ORCID ID 0000-0002-9799-4915

Військова міць Києва у спогадах Никифора Авраменка, Миколи Чеботаріва та Всеволода Петрів (грудень 1917 – січень 1918 рр.)

Abstract. The article examines the state of Kyiv's military sphere on the eve of First Bolshevik occupation on the basis of memoirs. This topic is relevant in connection with current situation in the country. The paper highlights sentiments among the military units of the city, functioning of public institutions, assesses the existing military force in Kyiv with the beginning of the First Soviet - Ukrainian War and also analyses mistakes of the military command, which led to occupation city by the Bolshevik army. The source base became the memoirs of three authors, participants of the Ukrainian War of Independence. These are «Memories of zaporozhets» by Nykyfor Avramenko, «Ukrainian War of Independence through eyes of counterintelligence officer» by Mykola Chebotariv and «Memories from the times of the Ukrainian Revolution (1917 – 1921)» by Vsevolod Petriv. For the first time in one scientific work the information from the memoirs of the mentioned military figures is analyzed and organized.

Keywords: Kyiv, Bolshevik occupation, Central Council of Ukraine, demoralization of army, agitation, neutrality, Kyiv Arsenal January Uprising.

3 грудня 1917 по травень 1918 рр. відбувались бойові дії в ході Першої радянсько – української війни. Невдала спроба більшовиків переобрати Центральну Раду на Всеукраїнському з'їзді рад у грудні 1917 змусила РНК (Раду Народних Комісарів) вдатися до зміни влади в країні за допомогою військової сили. 30 (17) грудня радянський уряд України оголосив війну Центральній Раді, а російські більшовицькі війська почали просуватись вглиб українських земель.

Після встановлення радянської влади у Харкові на черзі був Київ, де під кінець 1917 року більшовики активізували свою діяльність. В ніч з 11 на 12 грудня (з 29 на 30 листопада за старим стилем) більшовицькі загони навіть здійснили невдалу спробу перевороту в місті, проте були знешкоджені українськими військовими. Але події, котрі відбулись у Києві вже за місяць, стали для містян справжнім шоком: вуличні бої, артилерійські обстріли, фактично облога міста і перші жертви серед цивільного населення. Український уряд виявився неспроможним протистояти більшовицькій агресії.

Врешті, столицю щойно проголошеної незалежної УНР так і не вдалось відстояти. І це при тому, що у розпорядженні Києва перебували тисячі військових, котрі могли б стати на її захист. У даній роботі досліджуються причини поразки й евакуації з Києва українського уряду, функціонування державних установ, помилки військового командування, загальна атмосфера та панівні настрої серед військових частин міста з початком Першої радянсько – української війни.

Джерелом інформації для висвітлення даної теми стала мемуарна література. Адже саме вона дає змогу детальніше розглянути проблему за свідченнями реальних очевидців того часу. Тому для кращого розуміння ситуації у Києві напередодні більшовицької окупації було обрано спогади трьох військових, учасників Визвольних змагань, які відвідували столицю на межі 1917 та 1918 рр. Це «Спомини запорожця» Никифора Авраменка, «Визвольні змагання очима контррозвідника» Миколи Чеботаріва та «Спомини з часів української революції (1917 – 1921)» Всеволода Петріва.

Микола Юхимович Чеботарів (1884 – 1972)

Військовий і політичний діяч, полковник Армії УНР, один з організаторів та керівник української контррозвідки. Автор спогадів «Визвольні змагання очима контррозвідника». Чеботарів М. Визвольні змагання очима контррозвідника. Київ: Темпора, 2003. 288 с.

Кожен з авторів мав власні погляди на тогочасні події та свою оціночну думку, що неминуче залишила слід у викладенні спогадів. Мемуари Никифора Авраменка вражають своєю відвертістю та безпосередністю в аналізі кроків тодішньої влади в Києві. «Спомини з часів української революції (1917 – 1921)» є вичерпним джерелом для розуміння ситуації в січні 1918 р, адже як корінний киянин, Всеволод Петрів дуже добре знав план міста, тому в подробицях зміг описати бойові дії, що велись тоді на вулицях столиці. Також, як досвідчений фаховий військовий, він дуже добре відчував та описував прихильність різних частин армії. Спогади Чеботаріва вирізняються тим, що написані досить відверто і мають відкриту критику політики вищого керівництва та тодішнього уряду.

Зазначені постаті є цікавими також у тому плані, що у досліджуваний період вони займали різні посади та були прихильниками різних ідеологічних напрямків (хтось, наприклад, більше підтримував соціалістичні ідеї, а хтось залишався нейтральним до політики). Тому ці троє людей представляють собою різні частини тогочасного українського суспільства, що робить дане дослідження більш об'єктивнішим. Але була одна річ, що точно об'єднувала цих особистостей – вони прагнули самостійної і сильної України та докладали свої зусилля для захисту української державності.

Настрої військових та підтримка воюючих сторін

За оцінками різних дослідників, напередодні більшовицької навали та на початок Січневого повстання загальна залога Києва становила 8 – 9 тис. багнетів. Проте насправді усі українські полки не мали повного складу. Деморалізовані політикою Центральної Ради вояки неохоче вступали у бій. Врешті, не багато війська залишилось вірним українському урядові.

А значна частина формувань взагалі проголосила «нейтралітет», стверджуючи про неспроможність розібратись у ситуації та підтримати якусь певну сторону. В результаті, боєздатною силою для захисту столиці від більшовицького війська виявилось тільки близько 2 тис. вояків¹.

Всеволод Миколайович Петрів (1883 – 1948)

Військовий і громадський діяч, письменник, педагог. В роки визвольних змагань займав високі військові посади, зокрема військовий міністр і генерал-хорунжий Армії УНР. Учасник оборони Києва під час першої більшовицької окупації. Автор праць з військової історії та мемуарів. Петрів В. Споми́ни з часів української революції (1917 – 1921): в 4 ч. Львів: Накладом видавничої кооперативи «Червона калина», 1927. Ч. 1: До Берестейського миру. 180 с.

Щоб зрозуміти причини такої поведінки військових в критичний для країни момент, спочатку слід розглянути настрої, які тоді панували серед вояків та схилили до підтримки тієї чи іншої сторони. За цим можна прослідкувати, наприклад, у даному епізоді. Узимку 1917 – 1918 рр. Всеволод Петрів перебував зі своїм полком (ім. Костя Гордієнка, першої регулярної кінної частини УНР) в Олевську, куди направився з фронту задля з'ясування положення справ в Україні. Але 28 (15) січня повернулись вислані до Києва гордієнківці та передали тривожні вістки, що в місті йдуть бої. Саме тоді розпочалось Січневе повстання більшовиків. Такі відомості сильно розбурхали гайдамаків, які почали збирати стихійні мітинги та обговорювати свої подальші дії.

Головною темою розмов стали заклики вирушити до міста та розібратись у ситуації: «У Києві б'ються – хто зна чи не контр-революція.. Чого ми йшли на Україну? Не сидіти тутки в дірі, коли там вирішується доля народу! Не даром маємо рушниці! В Київ, а там побачимо!... Вдалося дістати телеграфічне повідомлення зі станцією Київ ч. 1. Якийсь старшина радив російською мовою не турбуватись. Російською мовою?! Це вже надто ясно було для нас – що в Києві, мабуть, контр-революція»².

¹ Тинченко, Я. 1996. Перша Українсько – Більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918). Львів: Інститут Українознавства ім. Крип'якевича. С. 123-125.

² Петрів, В. 1927. Споми́ни з часів української революції (1917 – 1921): в 4 ч. Львів: Накладом видавничої кооперативи «Червона калина». Ч. 1: До Берестейського миру. С. 89.

Никифор Антонович Авраменко (1893 – 1973)

Сотник армії Української Народної Республіки, учасник бою під Крутами та Першого Зимового походу, старшина штабу 1-ї Запорізької дивізії Армії УНР. Авраменко Н. Спомини запорожця. Київ: Темпора, 2007.456с.

Наступного дня полк без зволікань виїхав до столиці. Як можна побачити з наведеного уривку, хоча військових і збентежила саме російська мова у спілкуванні з Києвом, мотивами, які спонукали гордієнківців до активних дій, не були національні почуття. Насправді, більшість полку притримувались соціалістичних поглядів і просто вороже ставились до усього реакційного. Адже тоді у козаків ще не було чіткого розподілення на соціальне та національне питання. Просто український народ у них асоціювався з тими, хто творив революцію. І, відповідно, російською мовою могли говорити лише прихильники старого режиму. Про справжню сутність «революційних» більшовиків гордієнківці тоді ще не підозрювали.

Коли полк доїхав до станції Святошин, Всеволод Петрів у розмовах з вояками польського куреня переконався, що повстанням керують російські більшовики та есери. А військових формувань, котрі активно захищали б українську владу, у місті майже нема. Полковнику розповіли, як підтримує заколотників навіть київська буржуазія, майже повністю проросійської орієнтації. Вона стримувала у ворожому нейтралітеті офіцерів, якими насправді був переповнений Київ. Адже значна частина тогочасного населення столиці негативно ставилась до української національної ідеї та вбачала у більшовиках тих, хто поверне їм єдину Росію. Під час більшовицької окупації вже через пару тижнів офіцери дорого поплатились за таку свою позицію.

Певний час полк вагався і не міг визначитись з тією силою, яку б хотів підтримати своїм військом. Але все ж таки, перші сутички з більшовиками на станції та принесені делегатами новини з Центральної Ради змусили вояків задуматись. Враження від побаченого і почутого стали темою розмов і гарячих дискусій у гордієнківців. Всеволод Петрів писав: *«Обговорювала це питання скликана мною на нараду старшина. Думки, що висловлювалися на цій, як гайдамацькій, так і старшинській нараді, у головних рисах були такі: Центральна Рада в стані оборони, вона не має на думці вживати примусу, щоби провести якусь свою політику та скорше думає про вирішення питань, які висуває само життя згідно з*

всенародною волею; з другого боку, ті, що нападають, борються не лише проти Центральної Ради чи її політики, а головню проти прав на самостійність і самовизначення Українського Народу, вони балакають виключно по російськи, заатакували Гордієнківців без усякого приводу»³. Врешті козаки прийняли тверде рішення стати в розпорядження Центральній Раді. І коли гордієнківці увійшли у Київ, то вирішили показати свою проукраїнську позицію і підняти бойовий дух за допомогою урочистих співів. «З піснею пішли по Фундукліївській гайдамаки. Грімко лунали співи по порожніх вулицях, радісно вітали полк рідкі стежі та українські стійки, притихли навіть невпинні стріли, а пісні про Дорошенка та руїну Січи не залишали сумніву у міщан в тому, що прийшла нова українська сила»⁴.

Хороше враження, хоч і з зауваженим браком досвіду у військовій справі, на Петріві справив також курінь залізничників. З його представниками гордієнківці зустрілись у штабі тодішнього коменданта міста Ковенка: «Молоді хлопці в більшості з інтелігентними обличчями, глибоко переконані в правоті тієї справи, за яку вони стали до зброї, але пересякнуті думками про можливість згоди з ворогом, а головне погано обучені військово. Наприклад, вони майже на руках притягли гармати, що їх так нам бракувало, але не переконалися в тому, чи гармати справні, бо дійсно із них не можна було стріляти. Не взяли також у вистарчаючій кількості набоїв, а головню гранатів, які єдині були "переконуючими" для арсенальців; тому довелося лишень поставити ці гармати як прикрасу штабу Ковенка»⁵.

Проте, як зазначалось раніше, не всі військові частини Києва стали на бік Української держави. Наприклад, описуючи у своїх спогадах Курінь українських матросів, Микола Чеботарів негативно відзивається про цю військову формацію. «Коли я його (курінь) оглядав і говорив з матросами, то у мене склався погляд, що це правдиві большевики, що наділи на себе українські маски, щоб в Києві верховодити. Наш Провід цяцькався з ним — Курінем і не мав ані рішучості, ані відваги, а навіть бажання такої гнійник знищити в серці України, її столиці. Цей матроський Курінь складався з пари соток матросів. Ними ніхто не керував, скоріше вони керували усім в Києві і робили, що хотіли»⁶. Були відомі інциденти сутичок матросів з українськими козаками, коли перші вимагали зірвати «офіцерські», а насправді українські відзнаки. Тобто цей курінь, не буди прихильним до УНР, користувався з усіх зручностей, які йому надавало вище командування без ніяких зобов'язань до виконання взамін. Водночас більшовицькі методи поведження з вояками значно відрізнялись. «Большевики цяцькалися з матросами, але за це цяцькання вимагали певної роботи, а коли ж матросня захотіла мати «свою думку», Провід большевицький не зупинився і, хоч з великим ризиком, але ліквідував «красу» революції. У нас же весь час цяцькалися і абсолютно не користалися ними. Пару сотень людей молодих, що жили і абсолютно нічого не робили.» — нарікав Чеботарів⁷.

Взагалі, значна більшість військових формувань під час сутичок з більшовиками намагалися тримати саме нейтралітет та не висловлювати свою прихильність до когось конкретного. Ще коли Гордієнківський полк прибув до Святошина, комендант станції пояснив, що «почали москалі повстання проти «Центральної Ради». Що до них мали приєднатись і деякі малороси; проти повстання змагаються тільки Богданівці, частина Полуботківців і, здається, Січові Стрільці. Решта залоги «нейтральна». Казав, що він напевно знає, що сердюки, які стоять у касарнях на Лукіянівці, держуть «нейтралітет» — повний і що якась технічна частина, в касарнях на шосі Святошин-Київ, держить «нейтралітет», ворожий «Центральній Раді» та, разом із бельгійськими панцирниками-

³ Петрів, В. 1927. Спомини з часів української революції (1917 – 1921). С. 103.

⁴ Там само. С. 104.

⁵ Петрів, В. Спомини з часів української революції (1917 – 1921). С. 121.

⁶ Тинченко, Я. Перша Українсько – Більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918). С. 87.

⁷ Там само. С. 87-88.

автомобілями, не пропускає нікого озброєного до Києва. Держить нейтральність, але сприяючий українцям і польський курінь, що стоїть у Святошині та який висилає стежі вартувати на стацію»⁸. Як зазначається далі у спогадах Петріва, навіть військова сила обидвох сторін, котрі змагалися, була меншою за кількість повністю або частково нейтральних полків. «Вивести їх зі стану нейтральності було годі, бо мали певну організованість і карність супроти своїх командантів, які здебільша були "малороси", а то й просто росіяне, бо при формуванні тих частин мало звертали уваги на свідомість національну командного складу»⁹. Таке командування вирішило скористатись можливістю пожити на державні кошти. Якщо командири не могли спровокувати вояків піти проти української влади, то тримали свої формації у вигідному «нейтралітеті», граючи на втомі солдатів від війни. Особливо шкідливим з нейтральних частин був бельгійсько - французький авто - панцирний дивізіон. Розташувавшись на шосе по дорозі до Святошина, він став головною опорою нейтральних формувань, погрожуючи виступити проти тієї сторони, котра порушить чийсь нейтралітет.

Були ще деякі частини, котрі хоч і не оголошували себе нейтральними, насправді були ще більш відстороненими від бойових дій та байдужими до захисту української влади. Прикладом можуть слугувати штаб Сердюків, кінний полк Вільної України та піший полк ім. Грушевського. Хоча позицію двох останніх формацій можна зрозуміти, оскільки це були ще не навчені та не досвідчені юнаки: кінний полк складався з необстріляної молоді, а полк Грушевського – з синів міської інтелігенції. Але ось від Шевченківського полку мало хто тоді очікував такої інертності. Виявилось, що він взагалі прибув з Петрограду, маючи на меті, під впливом більшовицької пропаганди, виступити проти Центральної Ради. Але опинившись у Києві, вояки зайнялись важливішими «нейтральними» справами, як от забезпечення себе продовольством, новим одягом тощо.

Вплив більшовицької агітації та українська інформаційна політика

Проте Шевченківський полк був далеко не єдиним потрапившим під вплив більшовицької агітації. Насправді, ще пару місяців перед січневими подіями, не мала кількість частин, котрі пізніше оголосили нейтралітет, виражала свою підтримку Центральній Раді. Але в інформаційній війні українська влада не змогла вистояти перед більшовиками. Останні, на відміну від українських керманічів, не обтяжували себе довгим обмірковуванням соціальних реформ, яких після революції потребувало вояцтво, а просто кидалися яскравими гаслами.

Після захоплення Харкова більшовицькими військами Микола Чеботарів втік до Києва і 17 грудня доповідав на засіданні УЦР про поведження більшовиків у зайнятому місті¹⁰. Прибувши до столиці, Чеботарів вирішив оцінити наявну в ній військовою силу. Він стратив декілька днів на оглядини частин, вивчаючи розмови та поведінку вояків в казармах і мітингах на вулицях. Виявилось, що на подібних зібраннях більшовики могли вільно провадити свою агітацію. Водночас від Центральної Ради, чи хоча б якоїсь української партії, майже не було представників. До солдат абсолютно ніхто з українських діячів не заглядав, не проводилось ніякої національної чи політичної роботи з вояками. Врешті Чеботарів у своїх висновках прийшов до переконання, що українська влада не мала до своєї диспозиції жодного війська, крім галичан.

Також Микола Чеботарів сумнівався, що хтось з представників влади усвідомлював реальний стан речей: «Я був особисто знайомий зі всіма нашими міністрами, головними провідниками політичних партій і з розмов з ними переконався, що це люди «не від миру сього», що вони фантасти і нічого не бачать, що в них «під носом» діється»¹¹. Українські провідники більше займались міжпартійними конфліктами, аніж пропагандою національної

⁸ Петрів, В. Споми́ни з часів української революції (1917 – 1921). С. 90-91.

⁹ Там само. С. 106-107.

¹⁰ Грінченко, Я. Перша Українсько – Більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918). С. 7.

¹¹ Там само. С. 88.

ідеї. Чеботарів навіть став очевидцем як на вулицях Києва роз'їжджали броневики з написами «Нехай живе Винниченко» та «Нехай живе Петлюра», що було наслідком особистісної боротьби між двома діячами. Але під час боїв у січні 1918 р. ці броневики чомусь ніде не з'являлись, коли були так необхідні для підтримки війська.

Якось Чеботарів став свідком розмови між секретарем військових справ Миколою Поршем та делегації від українізованої дивізії. Тією військовою частиною ширились анархія і деморалізація, з чого швидко скористались більшовики: *«Большевицькі московські агенти обсадили її як бджоли мед, і своєю агітацією розкладали. На питання М. Порша, чому ж не провадиться в дивізії контрагітація, голова делегації, молодий старшина...пояснив, що в дивізії брак таких свідомих патріотів та ще й промовців...Коли вони покинули кабінет, М. Порш тут же при мені зі свого кабінету телефонував до УСДРП, до Партії українських соціалістів-революціонерів, до Українських соціалістів-федералістів, до Українських соціалістів-самостійників. Але скрізь діставав одну й ту саму відповідь, що вільних людей зараз не мають»*¹². Як видно з даного епізоду, українська влада не мала налагодженої системи протидії більшовицькій агітації та чітко визначеного плану провадження власної інформаційної політики. Ось так керівники уряду недооцінювали силу пропаганди, яка пізніше зіграла фатальну роль в проголошенні нейтралітетів військовими частинами під час більшовицького штурму Києва.

Простим воякам справді було складно самостійно розібратись серед безліч гасел, ідей та закликів, котрі звучали на кожному кроці незліченних мітингів в місті зимою 1917 – 1918 рр. Проте не всі піддавались більшовицькій пропаганді. Прикладом слугує той самий Гордієнківський полк. Якось Всеволода Петріва, котрий повертався в пізню годину до розташування своєї частини, перебуваючої на станції Київ II, приголомшив активний рух не сплячих досі козаків. *«На помості летючі мітинги, групи людей, розмови, вигуки. З'ясовую, що прийшли групи агітаторів із залізничних майстерень, які намагаються довести гайдамакам помилковість їх підтримки самостійності України та визнання владою – Центральної Ради»*¹³. Між вояками та робітниками велися гарячі дискусії. І хоча у соціальному питанні гордієнківці майже з усім погоджувались, у національному – з агітаторами виявились великі розбіжності. Адже робітники навіть не володіли українською мовою, якою послуговувались гордієнківці, та не визнавали саме існування українського народу як такого. Козаків намагались переконати у тому, що в Києві ведеться лише протистояння «буржуазної Центральної Ради» та революційно налаштованого пролетаріату.

Суперечки настільки загострились, що гордієнківці почали хапатися за зброю, аж полковнику довелось втрутитись і заспокоїти їх. *«Сторони розходяться, обмінюючись останніми, вже цілком ворожими викриками та ще довго потім гудуть розмовами вози, в яких ніяк не можуть заснути гайдамаки»*¹⁴. З цієї ситуації можна зробити висновок, що при виробленій стійкій позиції в українському національному питанні вплив ворожих агітаторів знижувався до мінімуму. Але у полку ім. Гордієнка проводилась просвітянська робота з метою поширення української ідеї, а от в більшості військових частин Києва – ні.

Робота державних та військових установ

Серед іншого, на сторінках спогадів можна знайти опис різноманітних державних установ та характеристику діяльності військового керівництва напередодні більшовицької окупації. Так Никифор Авраменко, прибувши до Києва 21 (8) грудня, направився до вищого командування з рапортом про стан своєї частини. Отримавши негативний досвід відвідування військового міністерства раніше, на цей раз Авраменко залишає схвальні відгуки: *«Секретаріат тепер дійсно подібний до вищого військового уряду.*

¹² Тинченко, Я. Перша Українсько – Більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918). С. 95.

¹³ Петрів, В. Спомини з часів української революції (1917 – 1921). С. 97.

¹⁴ Там само.

Кілька полковників, капітанів, Ад'ютанти, поручики, прапорщики. Солідно і поважно»¹⁵. Там уважно вислухали гостя та детально розпитали про кількісний склад прибулої частини, її стан, наявну зброю. Тобто можна зробити висновок, що ще в грудні місяці військовий секретаріат мав добре організовану діяльність та збирав важливу інформацію про сили, які мав в своєму розпорядженні.

Цікавий опис зазначеної установи, що передає напружену атмосферу січневих подій 1918 р. у Києві, залишив також Всеволод Петрів. «Військовий Секретаріат мав дуже своєрідний вигляд: тимчасові дерев'яні перегородки в кімнатах, що робили їх придатними до нових функцій, лавки з садів у почекальнях, а головне повне боєве поготівля цілої установи. На сходах зараз же за дверима скоростріл вже з готовою лентою та обслугою біля нього, другий скоростріл такий же готовий до негайного бою в самій прийомній кімнаті Військового Секретаря, очевидно тому, що з вікна цієї кімнати дуже гарний обстріл Фундуклівської вулиці. Всі урядовці озброєні, так що навіть мені, що таки багато дечого бачив з ділянки військового поготівля, трохи дивно було бачити кріси, які стояли коло столів з паперами і друкарськими машинами, та розсильних, які, вирушаючи з дорученнями, набивали кріси; навіть деякі з небагатьох панночок машиністок мали револьвери при поясах»¹⁶. З цього опису можна переконатись, що жінки теж залишалися на робочих місцях у такий неспокійний час і продовжували виконувати свої обов'язки. А ще урядовцям доводилось переймати на себе навіть функцію захисту важливих державних об'єктів: «У коридорі коло прийомної секретаря ладналися урядовці, частина в військовому, частина в цивільному одязі, але всі озброєні. Начальник канцелярії після списку їх перевіряє, – це іде відділ змінити варту в Державному Банку, яку більше як тиждень з браку військових відділів виконують урядовці Військового Секретаріату, по черзі переходячи від боєвої до канцелярської справи і навпаки»¹⁷.

Петрів занотував відомості і про фінансову діяльність Військового Секретаріату. Наприклад, він звернувся до Військового міністра з проханням про виділення коштів на утримання полку. Необхідна сума була видана досить швидко і майже без ніякої формальної звітності. Полковник просто залишив підпис у якійсь книжці, після чого отримав розрахунок у царських карбованцях. А на запит про теперішні норми розчислення Петрів отримав відповідь «пишіть як хочете». Така халатність у грошових справах здивувала командира, який констатував, що навіть на фронті ставляться до фінансових питань з більшою формальністю. Тобто, як видно з даного епізоду, не всі організаційні моменти були влаштовані в роботі секретаріату досконало. У розпорядженні коштами військовому міністерству слід було б притримуватись більшого порядку. Адже таким чином гроші з легкістю могли використовуватись не за призначенням та витратитись зовсім не на військові цілі.

Взагалі, у січні 1918 р. Микола Чеботарів та Всеволод Петрів характеризують роботу вищого командування в місті зовсім інакше ніж Никифор Авраменко місяцем раніше. За цей час стан військових установ змінився у гірший бік. Можливо, цьому сприяло зниження дисципліни у військових частинах в Києві, наростаючий безлад у сферах управління та загальний панічний настрій в столиці.

Наприклад, Петрів так занотував зустріч з комендантом станції Київ II, котра на той момент все ще знаходилась під впливом Центральної Ради і куди прибули гордієнківці: «Питаю за командантом, – кажуть, на другому поверсі. Іду по сходах, на яких сидять ріжнотоманітно вдягнені й озброєні люди: довгий коридор теж повний таких же спячих озброєних людей...Іду, переступаючи через спячих, і вхожу до великої кімнати зі столом посередині, за яким якийсь присадкуватий чоловік, у старшинськiм плаці мирного часу, видає кільком іншим накази про відшукання гарматчиків та паротягів для відправки на

¹⁵ Авраменко, Н. 2007. Спомини запорожця. Київ: Темпора, 2007. С. 216.

¹⁶ Петрів, В. Спомини з часів української революції (1917 – 1921). С. 108.

¹⁷ Там само. С. 109.

завтра якогось ешелону... По скінченню наказів присадкувата людина дивиться на мене втомленими очима зі синцями майже до половини обличчя і питає: «Ну, а вам чого?» Доповідаю, що прибув з полком гайдамаків імени кошового отамана Костя Гордієнка та хотів би зорієнтуватись. Відповідь несподівана: «От і добре, ми вас причепимо до ешелону «Охочекомонників», які мають від'їхати в напрямі на Ворожбу та й поїдете»... Я зауважив, що слід, мабуть, доповісти про прибуття головній команді, бо ж три сотні людей впорядкованих фронтовиків, і до того добре забезпечених, може щось варті. Командант сказав, що він нічого не має проти того, щоби я перебалакав із Шинкарем, який був тоді головним начальником у Києві»¹⁸. Тобто, якщо б полковник Петрів не виявив ініціативу та не заперечив пропозиції коменданта станції, Київ міг би втратити майбутніх захисників столиці, які зіграли важливу роль в обороні міста. Очевидно, що добре налагоджена комунікація між станцією та центральним командуванням була відсутня, інакше б начальник одразу проінформував Шинкаря про прибуття нового військового формування, ще й лояльно налаштованого до української влади.

З початком Січневого повстання та розгортання боїв з більшовиками на київських вулицях, владу над українськими військами перебрало на себе два різних центри. Таке подвійне керівництво було доволі неефективним та створювало багато незручностей, зокрема у комунікації між різними частинами. Першим представником вищого командування був особливий комендант міста Ковенко з начальником штабу полковником Глібовським, а другим – командуючий Київським військовим округом сотник Шинкар з начальником штабу хорунжим Самійленком¹⁹. Навіть розташовувались штаби за кілька сот метрів один від одного: на Миколаївській вулиці (зараз вул. Городецького) та на Лютеранській²⁰. Всеволода Петріва здивувала така ситуація. Адже під час активних військових дій необхідно мати єдиний центр, що міг би сам координувати усі процеси без перешкод. З обома командними пунктами потрібно було зв'язуватись окремо, що тормозило процес отримання інформації про біжучий стан справ.

Помилкою обидвох осередків Петрів також вважає накази, які вимагали відправляти по кілька десятків вояків з одного полку до різних районів Києва у якості підмоги тамтешньої оборони. Але такий поділ однієї частини, яка є сильною і боєздатною лише в цілості, не мав би позитивних наслідків. Розділені групи дезорієнтованих у місті людей, з відсутнім зв'язком для координації своїх дій, не принесли б ніякої користі в протистоянні більшовикам. Тому Всеволод Петрів наполіг на тому, щоб зберегти свій полк як єдину бойову одиницю, котра саме в такому вигляді і приймала участь в боях на київських вулицях.

У своїх спогадах критикував діяльність штабу Ковенка і Микола Чеботарів: «Фактично жодної організації... Я просидів години дві в тому «штабі» і такого надивився, що сміх і сльози!... Тут я бачив усякого люду. Бачив і комуністів, та не знаю, чи про це знали в цьому «штабі». Було фактично велике, просторе помешкання, до якого люди приходили, виходили, їх ніхто не питав, нікому вони не мельдувалися і хто його знає, чого і хто приходив. Вартового не було і дежурного не було, взагалі нікого зі «штабу», а були якісь підозрілі типи що чогось сиділи, ні з ким не розмовляли, а по якомусь часі піднімались і геть забіралися з помешкання. Пригадую, що помешкання «штабу» було на партері і робило враження, що перед цим тут був або склеп, або якесь бюро. Коли ті пару крісел, що стояли були зайняті, сідали на підлогу і несамовито палили цигарки. Чи то свої, чи то розвідчики з ворожого табору, — ніхто не знав і їх не питав»²¹. Це не перший випадок, коли в споминах автори жаліються на низький рівень безпеки та конспірації у військових установах. Таке легковажне

¹⁸ Петрів, В. Спомини з часів української революції (1917 – 1921). С. 94-95.

¹⁹ Тинченко, Я. Перша Українсько – Більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918). С. 125.

²⁰ Петрів, В. Спомини з часів української революції (1917 – 1921). С. 96.

²¹ Тинченко, Я. Перша Українсько-більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918). С. 88.

ставлення до роботи з державними таємницями могло призводити до витоків секретної інформації у стан ворога і врешті завдавати великої шкоди планам української армії.

Взагалі, призначення на посаду коменданта Михайла Ковенка, що був інженером, а не військовою людиною, багатьох досить дивувало. Але Микола Чеботарів запропонував таке пояснення даного питання – Ковенко просто належав до провідної тоді Української соціал-демократичної робітничої партії. Чеботарів занотовує на сторінках своїх спогадів: *«Я спитав М. Порша, чому зробив таке призначення? Спокійно М. Порш відповів: «Інж. Ковенко є членом нашої партії, тобто соціал-демократ. То ж при такому призначенні нехай очолює боротьбу українського пролетаріату з наступаючим московським пролетаріатом». На це я міг тільки М. Поршеві сказати: «Теоретично маєте рацію, але ж практично... таке призначення все одно, що жодного...» «Ну, що ж! Коли український пролетаріат не зможе себе оборонити, то хто ж його оборонить?»²²*. Якщо дійсно саме такі мотиви керували тими, хто доручив в критичний момент не зовсім компетентній людині важливу роботу з оборони столиці, це черговий раз дискредитує діяльність українського командування. Адже ставлення політичних інтересів вище за безпекові врешті могло послугувати однією з причин втрати Києва українськими силами.

На противагу цьому, полковника Шинкаря Всеволод Петрів характеризує тільки з хорошого боку. За словами Петріва, Шинкар став першим після прибуття гордієнківців в Україну, хто почав виявляти справді потрібну інформацію про склад і стан полку. Він же проінформував про два осередки керування обороною Києва і надав докладну інструкцію щодо подальших дій вояків.

Помилки вищого керівництва

Невпорядкованість у функціонуванні державних установ, незлагодженість в діях військового командування та відсутність чіткого випрацюваного плану по агітаційній роботі з військовими частинами, розташованими в Києві, призвели до фатальних помилок, які стали на заваді збереження Києва українською владою. *«Теоретично ми мали державу, своє військо і т. д, а фактично наша Держава не мала жодної реальної сили і це відчувало козацтво по українських частинах. Тому воно оголошувало нейтралітет. А московські солдати, яких обеззброювала українська влада і вислала до Московії, через пару днів, коли не всі, то більша частина з них, нелегально поверталися до Києва, бо добре знали, що жодної влади, жодного порядку в Києві нема, що можна собою поповнювати і українські частини»,* - характеризує стан речей у Києві Микола Чеботарів²³.

Коли делегація гордієнківців прибула до Центральної Ради та мала бесіду з її представниками, Всеволод Петрів підмітив такі факти: *«Перший говорить Порш, який з'ясовує, що Секретаріат Військових Справ іде щиро назустріч демократичним гаслам і бажанням народних мас України та прямує до досягнення як найскоршого спокою, тому оголошена ним частинна демобілізація Південно-Західного фронту, зменшує кількість частин; також проводиться демократизація армії і т. д. Все те, що ми вже нераз чули на мітингах. Я слідив те вражіння, яке ця промова робила на гайдамаків і бачив здивовані погляди, бо так не підходила дійсність: ця безперервна стрілянина у самій столиці, ця невпинна загроза зі всіх боків, до цих паціфістично плаксивих слів. Зокрема, це було дивне нам, тим, що не залишили зброї в переконанню, що в революційні часи тільки вона може бути рішучим аргументом. І ставав зрозумілим той "нейтралітет", якого трималися сердюки Центральної Ради»²⁴*. Стає зрозумілим, що паціфістська та антимілітарна політика тодішніх українських керманів, прагнення обмежити військову силу лише «народною міліцією» з охоронною функцією та відправка з Києва найбільш боєздатних українських формувань, стали причиною масової деморалізації війська. Влада, включно з військовим

²² Грінченко, Я. Перша Українсько-більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918).

²³ Там само.

²⁴ Петрів, В. Споми́ни з часів української революції (1917 – 1921). С. 100-101.

секретарем М. Поршем, навіть з початком війни з більшовиками, не змогла усвідомити хибність відмови від посилення національної армії.

Цікаво, що думки і Всеволода Петріва, і Никифора Авраменка сходились у аналізі розпоряджень Військового секретаріату щодо призначення завдань підпорядкованим йому частинам. Обоє вважали неправильним віддалення від Києва боєдатних військових формувань. Наприклад, коли Авраменко прибув до столиці на початку грудня, то його роту чомусь вирішили направити до Білорусі. Це була добре вишколена бойова одиниця з фронтовим досвідом, сповнена бажанням боронити українську державність. Але вояків призначили на гарнізонну службу далеко від Києва, який ставав дедалі беззахиснішим перед більшовицькою навалою. Оскільки моральний дух більшості військ київського гарнізону вже тоді швидко занепадав. Для упорядкування формації Никифора Авраменка було витрачено багато сил і праці, але командування знехтувало цим та не відправило її хоча б боронити кордони України на сході. Таке рішення спричинило падіння ентузіазму і бойового духу у деяких військових, тому близько сотні юнаків навіть попросилися у відпустку додому.

Авраменко та Чеботарів також зауважують помилки командування у поведженні з розташованими у Києві військами. Так у середині грудня, на декілька днів повернувшись до Києва, Никифор Авраменко знаходився у саперній сотні Богунівського полку. *«За пару днів перебування в полку вдалось зауважити неспокій і невпевний настрій в командира полку п. полковника Димілевого, – занотовує автор. – Поміщення брудні, заняття ніяких за партульною службою, дисципліна розхитана. Солдати, всі георгіївські кавалери, або збирались в групи і щось обговорювали, або лежали на ліжках»²⁵*. Тобто замість підтримки дисципліни, проведення тренувань та навчання, командування вирішило просто залишити без нагляду вже досвідчені військові частини. Така відсутність контролю відбила у вояків бажання згодом ризикувати собою заради захисту міста.

А Микола Чеботарів, як вже зазначалось раніше, перебуваючи у Києві, вирішив зробити об'єктивну оцінку наявних військових сил в розпорядженні української влади. Він оглядав помешкання різних полків, вивчав розмови серед вояків, інколи навіть долучаючись до дискусій, спостерігав за настроєм як рядових козаків, так і старшин. І врешті теж прийшов до висновку, що українське керівництво саме сприяло моральному розкладанню війська, не проводячи з ним ніякої просвітницької роботи та ніяк не підтримуючи дисципліну. *«Все козацтво добре їло, не гірше спало, лузало насіння, грало, правда, в українські картярські ігри, без грошей, і тинялося по вулицях»²⁶*. Причому відповідальність за це автор покладає саме на вище керівництво, а не на звичайних військових, багато з яких просто не мали змоги розвинути свої патріотичні почуття та професійні навички через байдуже ставлення командування. *«Треба признати, – згадує Чеботарів, – що наші козаки з гордістю носили жовто-блакитні погони, взагалі, хотіли і порядку, і уніформу, і дисципліну. Та хіба ж таке начальство, що сиділо по шинках, про це дбало»²⁷*. Велику кількість потенційних оборонців столиця таким чином втратила.

Висновки. Підсумуємо. Небажання переважної більшості військового гарнізону Києва захищати уряд УНР перед більшовицькою загрозою у січні 1918 р. стало розплатою за нерішучість і зволікання Центральної Ради у справі формування власної національної армії. У військових частинах, розташованих у місті, не проводилось жодне навчання та не підтримувалась належним чином дисципліна. Вояки просто опинились залишені напризволяще, ніяк не керовані українською владою, що призвело до розкладання та деморалізації війська. В результаті, більшість полків, які перебували у Києві під час наступу радянських військ, проголосили нейтралітет і не стали на захист українського уряду.

Значну роль в цьому зіграла також більшовицька пропаганда. Більшовики вільно ходили серед війська та організовували мітинги, на яких називали Центральну Раду

²⁵ Авраменко, Н. Споми́ни запорожця. С. 220.

²⁶ Грінченко Я. Перша Українсько-більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918). С. 86.

²⁷ Там само. С. 87.

буржуазною, закликаючи боротись спільними зусиллями проти панів або хоча б оголошувати про нейтральність. Натомість українські агітатори та політики майже не навідувались до військових частин, через що українська влада втратили прихильність багатьох вояків. Інформаційній політиці, що була основною зброєю у більшовиків, Центральна Рада не приділяла належної уваги.

Ще однією помилкою у поведженні українських керівників стала внутрішня боротьба між партіями за вплив і гонка за посадами, що заважало правильній організації роботи в різних сферах та об'єктивному баченню реальної ситуації в Києві.

В діяльності військового керівництва під час оборони міста з початком Січневого повстання теж було чимало прорахунків. Відсутність єдиного командного центру, налагодженої комунікації між різними установами, належного рівня охорони державної інформації, правильного управління наявними військовими силами та інші фактори врешті призвели до втрати українськими силами столиці.

References

- Avramenko, N. 2007. Spomyny Zaporozhtsia [*Memories of zaporozhets*]. Kyiv: Tempora. 456 [in Ukrainian].
- Boiko, O. Persha viina radians'koi Rosii proty UNR 1917–1918 [*First war of Soviet Russia against UPR 1917–1918*]. Entsyklopediya istoriyi Ukrayiny [*Encyclopedia of the History of Ukraine*] [in Ukrainian] <https://cutt.ly/Uv5PFwA>.
- Koval'chuk, M. 2015. Bytva dvokh revoliutsii: Persha viina Ukrain'skoi Narodnoi Respubliky z Radians'koiu Rosiieiu. 1917–1918 rr. [*The battle of two revolutions: First war of the Ukrainian People's Republic with Soviet Russia. 1917–1918*]. Kyiv: Vydavnychiy dim «Stylos». 608 [in Ukrainian].
- Lukasevych, L. 1982. Rozdumy na skhylku zhyttia [*Reflections in late life*]. New York: Ukrain's'ke pravoslavne vydavnytstvo sv. Sofii. 342 [in Ukrainian].
- Petriv, V. 1927. Spomyny z chasiv ukrainskoi revoliutsii (1917–1921): v 4 ch. [*Memories from the times of the Ukrainian Revolution (1917–1921): in 4 p.*]. Ch. 2: Do Beresteis'koho Myru [*Before the Treaty of Brest-Litovsk*]. Lviv: Nakladom vydavnychoi kooperatyvy «Chervona Kalyna». 180 [in Ukrainian].
- Savchenko, V. 2016. Dvanadtsiat' viin za Ukrainu [*Twelve wars for Ukraine*]. Kyiv: Nora-Druk. 480 [in Ukrainian].
- Skorokhod, O. 2009. Persha sprobа: prykhid do vlady bilshovykiv u Kyievi kriz' pryzmu spryiniattia naseleння (sichen' – liutyi 1918 r.) [*The first attempt: coming to power of the Bolsheviks in Kyiv through the prism of the perception of the population (January – February 1918)*]. Naukovi zapysky NaUKMA [*Proceedings of NaUKMA*]. 91: Istorychni nauky [*Historical sciences*]. Kyiv: Pul'sary. 24-30. [in Ukrainian].
- Tynchenko, Ya. 1996. Persha Ukrain'sko-Bil'shovyts'ka Viina (Hruden' 1917 – Berezen' 1918) [*First Soviet - Ukrainian War (December 1917 – March 1918)*]. Lviv: Instytut Ukrainoznavstva im. Krypiakevycha. 371 [in Ukrainian].
- Chebotariv, M. 2003. Vyzvol'ni zmahannia ochyma kontrozvidnyka [*Ukrainian War of Independence through eyes of counterintelligence officer*]. Kyiv: Tempora. 288 [in Ukrainian].